

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNİN YENİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİ (2003-2017-ci illər)

İxtisas: 5503.02 – Vətən tarixi

Elm sahəsi: Tarix

İddiaçı: **Nigar Mütəllim qızı Abbaszadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Sumqayıt - 2022

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin Tarix və Coğrafiya fakültəsinin Azərbaycan və Şərqi Avropa xalqları tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Şirxan Dadaş oğlu Səlimov

Rəsmi opponetlər: tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Tahir Şamil oğlu Baxşəliyev
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Fəxrəddin Nəriman oğlu Məmmədov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Günəl Mobil qızı Aslanlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.20 sayılı Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: _____ tarix üzrə elmlər doktoru, professor
İbrahim Xudaverdi oğlu Zeynalov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: _____ tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kəmalə Telman qızı Nəcəfova

Elmi seminarın sədri: _____ tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Fazil Eynulla oğlu Baxşəliyev

I. DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ulu öndər Heydər Əliyev dövlətçilik tariximizə və onun ənənələrinə yüksək qiymət verərək demişdir: *“...fəxr edirik ki, itirilmiş dövlətçilik ənənələrini XX əsrin sonlarında bərpa etmək fürsəti bizim nəslə nəsib olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında dövlətçilik ənənələrinin zənginləşdirilməsi, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, onun əbədi edilməsi hər birimizdən var qüvvəsini sərf etməyi tələb edir”*.¹

2003-cü ildə Azərbaycanda dövlətçiliyin inkişafında yeni mərhələ başlamış və bir sıra xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb etmişdir. Dövlətin siyasətində sosial-iqtisadi faktorlara, xüsusilə vətəndaş həmrəyliyinin, milli dəyərlərin möhkəmlənməsinə yönəlmiş azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafına diqqət daha üstün olmuşdur.

Cəmiyyətdə 15 il ərzində sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni həyatda baş vermiş yüksək səmərəli işlər, dövlət quruculuğu prosesini xeyli təkmilləşdirmiş hüquqi-demokratik islahatlar milli dövlətçiliyin yeni intibah dövrünü zənginləşdirməklə yanaşı, bu illərdə keçilmiş yola dünyada baş verən müxtəlif səpkili proseslərin fonunda bir daha nəzər salmağı, görülmüş işləri və onların nəticələrini təhlil edərək yaxın və uzaq perspektivdə dövlətçiliyin dinamik inkişaf vəzifələrini müəyyən etməyi tələb edir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığını belə bir hal da artırır ki, Azərbaycan dövlətinin hazırkı dünyada inkişafın bütün istiqamətlərində nail olduğu indiki yüksək inkişaf səviyyəsinin qorunması Avropaya və dünyaya inteqrasiyamızı tələb edir. Bu proses gedir və getdikcə daha da intensivləşməkdədir. Dövlətçilik ənənələrimizin, onun indiki uğurlarının, milli və mədəni dəyərlərimizin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması və daha da inkişaf etdirilməsi də dövlətçilik tariximizin ən uğurlu və sabit dövrü

¹Heydər Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında //Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciət. 29 dekabr 2000-ci il / – Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, – 2001. – s.53.

sayılan 2003-2017-ci illərdə baş vermiş proseslərə və görülmüş işlərə müasir dövlət quruculuğunun perspektivləri baxımından nəzər salmağı və müəyyən tövsiyələr irəli sürməyi tələb edir.

Bu günkü inkişaf səviyyəimiz nə qədər yüksək olsa da, xalqımızın və dövlətimizin öz inkişafı yolunda yeni yüksək zirvələrə nail olması keçilmiş yolun, əldə edilmiş təcrübənin hərtərəfli təhlilini, cəmiyyətimizin indiki qloballaşan dünyada gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməyi zəruri edir.

Hazırda beynəlxalq münasibətlərdə yeni istiqamətlər, yeni problemlər və konfliktlər də yaranır. Enerji təhlükəsizliyi, ərzaq təminatı, terrorizmə və narkomaniyaya qarşı mübarizə problemlərinin bir yolluq həlli bu yaxın illərin işi deyil. Bu baxımdan Azərbaycanın bu gün malik olduğu regionun güclü dövləti kimi əhəmiyyətli mövqelərinin daha da möhkəmləndirilməsi tələb olunur.

Bu isə ilk növbədə Azərbaycanın cəmiyyət həyatının qabaqcıl dünya səviyyəsinə inteqrasiyasını zəruri edir. Bu proseslərin gələcək perspektivlərinin müəyyən edilməsi keçilmiş yolu, əldə edilmiş təcrübəni təhlil edib lazımi nəticələr çıxarmağı zəruri edir.

Ulu öndər H.Əliyevin bu çətin vəzifənin öhdəsindən gələrək dövlətçiliyimizi qoruyan və möhkəmlədən səmərəli fəaliyyəti ilə yaranmış iqtisadi, siyasi və demokratik inkişafın fundamental bazası əsasında milli dövlətçiliyin inkişafında 2003-cü ildən başlayan yeni mərhələdə İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilməsindən sonra hər sahədə intibah dövrü başlanmışdır. Bu baxımdan 2003-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında görülmüş işlər dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, demokratik, dünyəvi və hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində gedən proseslərin daha da dərinləşdirilməsi, dövlətimizin dünyanın aparıcı dövlətləri ilə bir sırada dayanması kimi çox çətin vəzifələrin həllinə nail olmaq üçün perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək, konkretləşdirmək üçün çox vacibdir.

Yaşadığımız dünyada günbəgün öz kəskinliyini göstərən Avropanın enerji və ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri, hər iki sahədə Azərbaycanın potensial imkanları və real mövqeyi, bunların beynəlxalq təşkilatlar, nüfuzlu siyasətçilər və dövlət rəhbərləri

tərəfindən etiraf edilməsi də dövlətimizin bu sahələrdə gələcək fəaliyyət proqramı və vəzifələrinin müəyyən edilməsi baxımından tədqiqatımızı aktuallaşdırmışdır.

Dünyanın böyük dövlətlərinin təcrübəsi sübut edir ki, cəmiyyətin yüksək inkişaf səviyyəsini təmin edən demokratik hüquqi dövlət quruculuğu və maddi rifah vəziyyətinin yüksəldilməsi kimi bir-birini tamamlayan proseslərin uğurlu nəticələri dövlət müstəqiliyini möhkəmləndirir, dövlətçiliyi daha da inkişaf etdirir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında İ.Əliyevin prezidentliyi dövründə çox işlər görülmüş və mühüm nəticələr əldə edilmişdir. Lakin bugünkü dünya inkişafının sürəti dünya dövlətləri düzənində daha da irəliləməyimiz üçün tədqiqat illərinə bir daha nəzər salmağı, əldə edilmiş təcrübəni ümumiləşdirərək yeni vəzifələri müəyyən etməyi tələb edir.

2003-2017-ci illərdə Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafının yeni mərhələsi mövzusu kimi indiyə qədər milli tarixşünaslıqda xüsusi tədqiqat sahəsi kimi seçilməmişdir. Bu sahədə hələlik dövlətçiliklə bağlı məsələlərə kompleks yanaşma tərzii ilə seçilən tədqiqat işi yoxdur.

Problemin bəzi aspektləri ilə bağlı müxtəlif kitablar, məqalələr və digər yazılar mövcuddur. Lakin bu yazıların heç birində bizim tədqiqat mövzumuz, onun elmi-nəzəri əsasları, praktiki əhəmiyyəti, prinsipləri, xüsusiyyətləri və istiqamətləri, onların qarşılıqlı əlaqələri ayrıca və sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Dərc edilmiş əsərlər bizim tədqiqat mövzumuzun bəzi sahələrini, çox vaxt da fərqli illər üzrə əhatə etmiş, mövzu xüsusi tədqiqat problemi kimi işlənilməmişdir.

Azərbaycan tarixinin ilk dəfə elmi əsaslarla öyrənilməsi, dövləti idarəetmə, digər dövlətçilik tarixi məsələlərini əhatə etməsi ilə fərqlənən A.A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsəri tariximizin elmi əsaslarla öyrənilməsində ilk addım olmaqla bərabər, həm də Azərbaycan tarixinə həsr olunmuş ilk elmi əsərdir². Onun yazılmasında arxiv materialları, rəsmi fərmanlar, bir sözlə rəsmi

²Bakıxanov, A. Gülüstani-İrəm / A.Bakıxanov – Bakı: Xatun Plyus, – 2010. – 225 s.

sənədlərdən istifadə olunması onun elmi dəyəri ilə yanaşı, hadisələrin faktlarla və dəqiqliklə verildiyini də sübut edirdi.

O vaxtdan 1918-ci ildə dövlət müstəqilliyinin birinci dəfə bərpasına qədər dövlətçilik tariximizlə bağlı yazılar olduqca azdır. Bu sahədə vəziyyət XX əsrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə, bir qədər də 1950-ci illərinin ikinci yarısında yaxşılaşsa da, tarixi keçmişimiz, dövlətçilik məsələlərinin öyrənilməsində ciddi dönüş Ulu Öndər H.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövründə başlamışdır.

Tarixi keçmişimizə, onun ayrı-ayrı mərhələlərinin və problemlərinin öyrənilməsi sahəsində kompleks və ardıcıl xarakter daşıyan tədqiqatlar Ulu Öndər H.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövrünə təsadüf edir. Məhz bu illər Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixinin və ənənələrinin öyrənilməsi prosesinin ən məhsuldar dövrü sayılır və fikirlərimizi təsdiq edən yüzlərlə tədqiqat əsərləri buna əyani sübutdur.

Milli tarixşünaslıqda Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası və daha da inkişaf etdirilməsinin müxtəlif məsələlərinə aid əsərlər çoxdur.

Dövlət müstəqilliyinin bərpası və onun yeni inkişaf mərhələsi ilə bağlı məsələlərin araşdırılmasında Yaqub Mahmudovun yaradıcılığının əhəmiyyətini xüsusi qeyd etməliyik. Müəllifin milli dövlətçiliyin bərpası və möhkəmləndirilməsində H.Əliyevin tarixi missiyasına, milli dövlətçiliyin inkişafı probleminin bəzi aspektlərinə aid əsərləri tədqiqatımız üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.³

İradə Hüseynovanın Ümummilli lider H.Əliyevin milli dövlətçiliyin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsi fəaliyyəti ilə bağlı monoqrafiyalarında əldə edilmiş qənaətləri tədqiqatımızın ilk fəslinin gedişində nəzərə almışıq.⁴

³Mahmudov, Y. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti / Y.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2002. – 328 s.; Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi / Y.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2005. – 140 s.

⁴Hüseynova, İ. Dövlətçilik naminə / İ.Hüseynova. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyəti, – 2001. – 297 s.; Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu / İ.Hüseynova. – Bakı: Təhsil, – 2004. – 472 s.

Əsas insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin və standartların nəzərə alınması ilə əldə edilən nəticələrin təhlilinə və perspektiv vəzifələrin müəyyən edilməsi məsələlərinə Aytən Mustafazadənin elmi yaradıcılığında da rast gəlinir. Müəllifin insan hüquqlarının qorunub saxlanması və təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin milli dövlətçilik ənənələrinə zərər vurmada tətbiqinin nəticələrinə aid əsərlərindəki müəyyən fikirlərə tədqiqatımızda yer vermişik.⁵

Musa Quluzadənin 2016-cı ildə çap olunmuş əsərinin qısa şəkildə dövlətçilik tariximizlə bağlı bəzi məsələlər şərh edilmişdir və biz onların bəzilərini tədqiqatımızda nəzərə almışıq.⁶

Milli tarixşünaslıqda onlarla yüksək tarixi dəyərli tədqiqat əsərlərinin müəllifi olan Musa Qasımlının milli dövlətçilik problemini, xüsusi ilə də dövlət müstəqilliyinin bərpası və möhkəmlənməsində H.Əliyevin tarixi xidmətlərini araşdıran monoqrafiyaları bizim tədqiqatımızda bəzi konseptual məsələləri dəqiqləşdirməkdə yardımçı olmuşdur.⁷

Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin qorunmasının əsas şərtlərindən olan Milli Ordunun yüksək döyüş vəziyyətinə gətirilməsi məsələlərini tədqiq edən,⁸ dövlət müstəqilliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün uğurlu xarici siyasi fəaliyyətindən bəhs edən

⁵Mustafazadə, A. Prezident İlham Əliyevin bütün fəaliyyəti Azərbaycan xalqının yüksək rifahının təmin edilməsinə yönəlib: [Elektron resurs] / URL: <http://www.1news.az/az/news/prezident-ilham-eliyevin-butun-fealiyyeti-azerbaycan-xalqinin-yukseki-rifahinin-temin-edilmesine-yonelib>; Защита прав человека в контексте развития новейших технологий: // – «Дніпропетровск: Право і суспільство: науковий журнал, – 2010. № 3, – с. 216–221.

⁶Quluzadə, M. Azərbaycanın dövlətçilik tarixi / M.Quluzadə. – Bakı: Mütərcim, – 2016. – 264 s.

⁷Qasımlı, M. Heydər Əliyev – istiqalata gedən yol / M.Qasımlı. – Bakı: BDU nəşriyyatı, – 2006. – 608 s.; Azərbaycan Respublikasının diplomatiya tarixi. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991–2003). 2 hissədə. II hissə / M.Qasımlı. – Bakı: Mütərcim, – 2015. – 664 s.

⁸Azərbaycan Ordusu dünyanın ən güclü orduları sırasındadır. <https://mod.gov.az/az/pre/23115.html>; Süleymanov, M. Azərbaycan Ordusunun tarixi. I cild / M.Süleymanov. – Bakı: Maarif, – 2018. – 736 s.

əsərlərdə və məqalələrdə⁹ öz əksini tapmış və tədqiqatlarımıza müəyyən qədər yaxın olan məqamların əhəmiyyətini də qeyd etməliyik.

Milli dövlətçilik tariximizdən, onun zəngin ənənələrindən bəhs edən mənbələrdəki və tədqiqatlardakı müəyyən faktların, fikirlərin və qənaətlərin də tədqiqatımız üçün əhəmiyyətini göstərməliyik. Onlardan dissertasiyanın gedişində bəhs edilmişdir.¹⁰

Dissertasiyada dövlət quruculuğunun indiki mərhələsində Azərbaycan Respublikasının Birinci Vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın dövlətçilik ənənələrinin qoruyub saxlanmasına, əsas insan hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş səmərəli fəaliyyətindən danışan əsərlərə də xüsusi diqqət verilmişdir.¹¹

Tədqiqatımızda dövlətçilik ənənələrinin öyrənilməsi baxımından Rusiya tarixşünaslığında Azərbaycan dövlətçiliyi, onun perspektivlərindən bəhs edən tədqiqatlardakı fikirləri də nəzərdən keçirmişik.¹²

⁹Əliyeva, Y. Azərbaycanın xarici siyasət kursu: birmənalı, açıq, aydın və müstəqil: // İki sahil. – 2018. – 22 dekabr. – s. 4,8.; Məmmədov, N. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış / N.Məmmədov. – Bakı: Qanun, – 2013. – 264 s.; Məmmədyarov, E. Azərbaycan diplomatiyası milli maraqlarımızın və dövlətçiliyimizin keşiyindədir // Xalq qəzeti. – 2018, 10 iyul. – s.7.

¹⁰Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri: / tərt. ed. N.Vəlixanlı. – Bakı: Elm, – 2009. – 96 s.; Bünyadov, Z. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə / Z.Bünyadov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 424 s.; yenə onun, Azərbaycan Atabəylər dövləti / Z.Bünyadov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 312 s.; Qarabağnamələr. I kitab / tərt. ed. A.Fərzəliyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 216 s.

¹¹Cəfərlı, R. Dövlətə və xalqa şərəfli xidmət missiyası: // Azərbaycan. – 2018, – 21 fevral. – s.1,4; Əliyeva Mehriban. Böyük uğurların izi ilə: [Elektron resurs] / URL: <https://azertag.az/xeber/1142404>; Məmmədov, N. Mehriban Əliyeva milli maraqların qorunması və təbliğində çox böyük işlər görür: [Elektron resurs] / URL: <http://a-r.az/az/article/10174>.

¹²Гаджиев, К. Кавказский узел в геополитических приоритетах России / К.Гаджиев. – Москва: Логос, – 2010 – 532 с.; Гурбанов, Т. Конституционно-правовое регулирование внешней политики Азербайджанской Республики / Т.Гурбанов, Э.Мехдиев, К.Сафронов. – Уфа: Аэтерна, – 2015. – 172 с.; Ниязов, Н. Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994-2010 годы / Н.Ниязов. – Санкт-Петербург: СПбГУ, – 2010. – 208 с.

Tədqiqatımızda keçmiş ittifaqın üzvü olmuş yeni müstəqil respublikalarda milli dövlət quruculuğundan bəhs edən əsərlərdə qoyulmuş məsələlər də nəzərə alınmışdır.¹³

Azərbaycanın milli dövlətçiliyinin inkişafı problemlərinin tədqiq olunduğu əsərlərin Türkiyə tarixşünaslığında da yer tapmasını da qeyd etməliyik. Fırat Karabayramın monoqrafiyası ikitərəfli əlaqələrin genişlənməsindən, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətindən bəhs etməsi ilə diqqəti cəlb etmişdir.¹⁴

Milli dövlətçilik mövzusunda yaxın olan müxtəlif problemlərin dissertasiya mövzusu kimi seçilməsi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra intensiv xarakter almış və bu gün də davam edir.¹⁵

Tədqiqatımızın gedişində SSRİ-nin süqutundan sonra Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Gürcüstan və Mərkəzi Asiya respublikalarında milli dövlət quruculuğunun problemlərinə aid dissertasiyalardakı əsas müddəaları da nəzərdən keçirmişik.¹⁶

¹³Внешние связи стран Прикаспия в условиях глобального кризиса и интересы России / Отв. ред. Г.Чуфрин. – Москва: ИМЭМО РАН, – 2010. – 131 с.; Омельченко, Н. История государственного управления. 2-е изд., перераб. и доп. / Н.Омельченко. – Москва: Издательство Юрайт, – 2013. – 575 с.; Постсоветское пространство: роль внешнего фактора. Сб. ст. / отв. ред.: А.Крылов, А.Кузнецов, Г.Чуфрин. – Москва: ИМЭМОРАН, – 2018. – 241 с.

¹⁴Karabayram, Fırat. Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası / Fırat Karabayram. – Ankara: Atılım Üniversitesi, – 2007. – 357 s.

¹⁵Cəfərov, S. Müasir qlobal siyasi proseslər şəraitində milli dövlətlər və onların suverenliyi məsələsi: /siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / Bakı, 2014. – 26 s.; Əliyeva, L. Milli dövlət maraqlarının konstitusion-hüquqi əsasları. Dövlətdaxili və dövlətlərarası aspektlər: /hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2017. – 27 s.; Əsgərova, C. Müstəqillik dövründə Azərbaycanda çoxpartiyalı sistemin yaranması: 1991–2008: / tarix üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2014. – 24 s.

¹⁶Базарбай, У. Становление и развитие государственной службы Кыргызской Республики: /автореферат дис. кандидата юридических наук / – Екатеринбург, 2007. – 25 с.; Калиш, Я. Евразийская интеграция: идейные основания, политический опыт, вызовы и перспективы: / автореферат дис. кандидатаполитических наук / – Москва, 2018. – 29 с.; Пушкин, Д. Формирование новой российской государственности в условиях

Dissertasiya mövzusunun daha geniş və əsaslı şəkildə tədqiqi üçün rəsmi dövlət sənədlərinin, Azərbaycan Respublikasının qanunlarının, dövlət başçısının sərəncam və fərmanlarının mühüm mənbə rolu oynadığını da qeyd etməliyik. Avtoreferatın həcminə verilən tələbləri nəzərə alaraq bunlardan bəzilərinin adını qeyd edirik.¹⁷

Tədqiqatın yazılmasında İ.Əliyevin milli dövlətçiliyin ən əsas məsələləri ilə bağlı çıxışları və konseptual fikirləri mühüm istiqamətverici rol oynamışdır.¹⁸

Bəhs etdiyimiz müxtəlif növ tədqiqat, monoqrafiya və əsərlərin hər birinin elmi məzmunu və əhəmiyyətinə baxmayaraq, onların heç birində bizim tədqiqat illərimiz, mövzumuz elmi araşdırma və ya dissertasiya mövzusu kimi seçilməmişdir.

Tədqiqatın məqsədinin daha geniş və dolğun yerinə yerilməsinə kömək məqsədi ilə aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Azərbaycanın milli dövlətçilik ənənələrinin ən qədim zamanlardan 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpasına qədər olan dövrdə ən mühüm hadisə və xüsusiyyətlərə qısaca nəzər salıb onların əsas yekunlarını müəyyən etmək;
- Dövlətçilik ənənələrinin, dövlət müstəqilliyinin bərpa və inkişafında H.Əliyevin gördüyü işləri təhlil edib ümumiləşdirmək;
- Milli dövlətçilik tarixinin yeni müasir mərhələsinə başçılıq etmiş İlham Əliyevin dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi

политической трансформации общества: 1990-е гг.: /автореферат дис. кандидата исторических наук/. – Москва, 2010. – 30 с.

¹⁷Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 23 may 2007-ci il // Azərbaycan. – 2007, 25 may. – s.1.; Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 27 dekabr 2011-ci il // Azərbaycan. – 2011, 28 dekabr. – s.1.; Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 13 fevral 2014-cü il // Azərbaycan. – 2014, 14 fevral. – s.3.

¹⁸ Əliyev, İlham. İnkişaf – məqsədimizdir: [115 cilddə] / İ.Əliyev. – Bakı: Azərneşr, 82,83, 87, 88-ci kitablar. – 2019-2022.

sahəsində gördüyü işlərin əsas xüsusiyyətləri, istiqamətləri və nəticələrini müəyyən etmək;

- Həyata keçirilmiş hüquqi-demokratik islahatların dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və inkişafına təsirinin nəticələrini araşdırmaq;

- Milli dövlət quruculuğuna zərərli təsiri ola biləcək amilləri müəyənləşdirib, bunların aradan qaldırılması və ya neytrallaşdırılması yollarını təklif etmək;

- Milli dövlətçiliyin yeni inkişaf mərhələsi üçün xarakterik olan vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyətinin formalaşdırılması sahəsində mövcud təcrübəni təhlil edib, gələcək fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etmək;

- Azərbaycanın milli dövlətçiliyinin inkişaf etdirilməsinin əsas şərtlərindən biri olan azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafı yollarını müəyyən etmək;

- Milli dövlətçiliyin möhkəmlənməsi prosesinin xarakterik xüsusiyyətlərini, həyata keçirilməsi vasitələrini elmi-nəzəri və praktik baxımdan təhlil etmək;

- Dövlət quruculuğunda 2003-2017-ci illərdə görülmüş işlərin nəticələrinin təhlili əsasında yaxın 5-10 ildə və sonrakı onilliklərdə həyata keçirilməsi zəruri olan perspektiv vəzifələri və yeni hədəfləri müəyyən etmək.

Tədqiqatın əhatə etdiyi illərdə inkişaf perspektivlərimizi müəyyən edən bir neçə dövlət proqramı hazırlanmış və bəzilərinin icrasına başlanmışdır. Bu sahədəki vəziyyət dövlətimizin hərtərəfli inkişafını təmin edəcək perspektiv və əhatəli dövlət proqramlarının hazırlanmasını zəruri edir. Bu baxımdan 2003-2017-ci ildə dövlətçiliyin yeni inkişaf mərhələsinin nəticələrinin nəzərə alınması çox faydalı olar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. 2003-2017-ci illərdə xalqımız İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə yüksək uğurlara nail olmuş, milli dövlətçilik daha da möhkəmləndirilmişdir. Bu günkü inkişaf səviyyəimiz nə qədər yüksək olsa da, dövlətimizin yeni yüksək zirvələrə nail olması keçirilmiş yolun, əldə edilmiş təcrübənin hərtərəfli təhlilini, indiki qloballaşan dünyada cəmiyyətimizin gələcək inkişaf perspektivlərini

müəyyənləşdirməyi zəruri edir. Məhz bu zərurət 2003-2017-ci illərdə Azərbaycan milli dövlətçilik tarixinin yeni inkişaf mərhələsi probleminin araşdırılmasını tədqiqatın obyektinə kimi müəyyən etmişdir.

Milli dövlətçilik tarixinin yeni müasir mərhələsində dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi sahəsində gördüyü işlərin əsas nəticələrini müəyyən etmək, dövlətçiliyin möhkəmlənməsi prosesinin xarakterik xüsusiyyətləri, həyata keçirilməsi vasitələrini elmi-nəzəri və praktik baxımdan təhlil etmək tədqiqatımızın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İ.Əliyevin 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilməsi ilə başlayan milli dövlətçiliyin yeni inkişaf mərhələsində gedən proseslərin əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyanın yazılmasında tədqiqat mövzusunun sistemli yanaşma əsasında, müxtəlif elmi araşdırma metodları – analiz, sintez, tarixilik və məntiqilik, müqayisəli təhlildən istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Milli dövlətçiliyin keçidi inkişaf yolunun əsas nəticələri;
- Dövlətçiliyin inkişafında 2003-cü ildən başlayan yeni mərhələdə dövlət quruculuğunun hüquqi, siyasi və nəzəri aspektlərinin təhlili;
- Vətəndaş cəmiyyəti qurulmasına nail olmaq üçün görülmüş işlərin səmərəli nəticələrinin müəyyən edilməsi;
- Milli mənəvi dəyərlərin saxlanılması əsasında Azərbaycanın hüquqi – demokratik və modern dövlətə çevrilməsi;
- Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi və bundan gözlənilən nəticələr:
- Hüquqi-demokratik islahatların əsas istiqamətləri və nəticələri;
- Milli dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsi üçün perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi bunlardır:

- Milli dövlətçiliyin tarixi ənənələri və indiki vəziyyəti qarşılıqlı sintez formasında sistemləşdirilmişdir;

- Milli dövlətçilik tarixinin əsas məzmunun, milli mənəvi dəyərlərin daha da inkişaf etdirilməsi şərti ilə Azərbaycanın modern dövlətə çevrilməsi, dünya birliyinə inteqrasiyasını müəyyən edən yanaşmalar göstərilmişdir;

- Vətəndaş cəmiyyəti qurulmasına nail olmaq üçün görülmüş işlərin səmərəli nəticələri müəyyən edilərək keçirilmiş hüquqi-demokratik islahatların daha ardıcıl və sistemli formada davam etdirilməsi zəruri sayılmışdır;

- Milli dövlətçiliyin inkişafı yolunda yeni hədəflərin seçilməsində milli və tarixi ənənələrimizlə müasir demokratik və modern dövlətçilik təcrübəsinin müsbət tərəflərinin nəzərə alınması üçün konkret tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanmaqla bir sıra zəruri tövsiyə və təkliflər hazırlanmışdır. Dissertasiyada Azərbaycan Respublikasında dövlətçilik fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bağlı nəzəri fikirlər inkişaf etdirilmiş, müasir geosiyasi şəraitdə bu sahədə əsas fəaliyyət istiqamətlərinin qorunub saxlanılmasının və daha da genişləndirilməsinin mühüm siyasi-iqtisadi əhəmiyyət daşıması göstərilmişdir. Milli dövlətçiliyin inkişafının yeni mərhələsində ən yaxın illərdə, uzaq perspektivdə başa çatdırılması və həyata keçirilməsi zəruri olan məqsəd və vəzifələr nəzəri cəhətdən konkretləşdirilərək əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın materiallarından:

- Azərbaycanın tarixinə dair elmi əsərlərin yazılmasında;
- xarici siyasətlə məşğul olan təşkilatların gündəlik fəaliyyətlərində;

- müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin səmərəli və düşünülmüş dövlətçilik siyasətinin yeni vəzifələrinin işlənilib hazırlanmasında;

- ali məktəblərdə “Azərbaycan tarixi”, “Milli dövlətçilik: tarixi ənənələr və perspektivlər”, “Azərbaycanın xarici siyasəti və dövlətçilik məsələləri”, “Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri” və s. ixtisaslar üzrə xüsusi kursların keçirilməsində;

- milli dövlətçilik tarixinə dair yeni ensiklopedik nəşrin tərtibində;

- milli dövlətçiliyin inkişaf etdirilməsinin əsas şərtlərindən biri olan azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafının yeni yollarının təkmilləşdirilməsində;

- milli dövlətçilik, sosial-iqtisadi və siyasi inkişafın yeni perspektiv konsepsiyalarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin aprobeiası və tətbiqi. Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Azərbaycan və Şərqi Avropa xalqları tarixi” kafedrasının 20 may 2021-ci il tarixli iclasında müzakirə edilmiş və müdafiəyə buraxılmaq üçün məsləhət görülmüşdür. Tədqiqatın məzmununu əhatə edən əsas müddəalar müəllifin Azərbaycan Respublikası Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrində, ölkənin elm ocaqlarında keçirilmiş elmi konfranslardakı çıxışlarında əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin Tarix və Coğrafiya fakültəsinin Azərbaycan və Şərqi Avropa xalqları tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya işi giriş (26 577 işarə), I fəsil (65 416 işarə), II fəsil (87 547 işarə), III fəsil (65230 işarə) və nəticədən (11229 işarə) ibarət olmaqla, ümumi həcmi (255 785 işarə) 156 səhifədir.

II. DİSSERTASİYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənmə dərəcəsi araşdırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, aprobeiası və tətbiqi nəzərdən keçirilir və işin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı və dissertasiyanın həcmi göstərilir.

Dissertasiyanın “**Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixindən**” adlı ilk fəslə 2 yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəslin “**Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasına qədər milli dövlətçilik tarixi**” adlı ilk yarımfəslində deyilir ki, orta əsrlərin başlanğıcına kimi Avropada yenidən tanınan xalqlar öz dövlətlərini yaratmağa

çalışdırlarsa, e.ə. I minillikdə Azərbaycanda mərkəzləşmiş Manna dövlətlərin olması diqqətəlayiq idi.

Makedoniyalı Aleksandrın ölümündən bir müddət sonra ərazimizin cənubunda Atropatena və şimalında Albaniya dövlətlərinin yaranması ilə dövlətçiliyimiz öz inkişafının növbəti mərhələsinə qədəm qoydu.

Qeyd edək ki, III-VII əsrlərdə Sasanilərin bütün Cənubi Qafqazda ağalığı dövründə dövlətçilik fəaliyyətində müəyyən fasilə yaransa da, nə sasanilər, nə də ərazimizə göz dikən erməni və gürcülərə havadarlıq edən Bizans xalqımızın iradəsini qıra bilməmişdi.

Ərəb xilafətinin parçalanmasından sonra *“Azərbaycan torpaqlarında Sacilər, Şirvanşahlar, Salarilər, Rəvvadilər və Şəddadilər dövlətləri yarandı”*.¹⁹ Bu özlüyündə çox böyük siyasi əhəmiyyəti olan tarixi hadisə demək idi.

XI əsrin ortalarında Mərkəzi Asiyadan Aralıq dənizinə qədər ərazini əhatə edən, VIII-IX əsrlər xilafət zamanından başlayaraq Qərbi Asiyada ən geniş ərazini birləşdirən güdrətli yeni türk dövləti - *“Böyük Səlcuqilər dövləti yarandı”*²⁰ və o, türk-islam faktorunun uzun müddət Yaxın və Orta Şərqi, o cümlədən Qafqazın siyasi həyatında həlledici rolunu təmin etdi. Onun ardınca *“Yaxın və Orta Şərqi ən güdrətli dövlətinə çevrilən Azərbaycan Atabəylər dövləti”* yarandı.²¹

“XV-XVIII əsrlərdə və bundan sonrakı dövrdə Azərbaycanın dövlətçilik mədəniyyəti daha da zənginləşdi. Bu dövrdə Şərqi ən geniş ərazili Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi, Əfşar və Qacarlar imperiyaları bilavasitə Azərbaycan sülalələri tərəfindən idarə olunurdu”.²²

¹⁹ История Азербайджана: [Elektron resurs] / URL: <https://nk.gov.az/ru/page/34/>.

²⁰Bünyadov, Z. Azərbaycan Atabəylər dövləti / Z.Bünyadov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s.3.

²¹Mahmudov, Y. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi / Y.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s.27.

²²Yenə orada, – s.28.

“Səfəvilərin süqutundan sonra Nadir şah Əfşar öz imperiyasının sərhədlərini xeyli genişləndirdi”.²³ Onun qısa müddətli hakimiyyəti dövrü dövləti idarəçilik, daxili vəziyyətin sabitləşməsi, pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpası və uğurlu xarici siyasət fəaliyyəti baxımından olduqca əhəmiyyətli idi.

Nadir şahın ölümündən sonra ərazimizin həm şimalında, həm də cənubunda, demək olar, eyni vaxtda 20-yə yaxın xanlığın yaranması birmənalı şəkildə qiymətləndirilir. “Bu, ölkənin tarixində hərbi - siyasi tənəzzül dövrünün başlanması idi”.²⁴

Dövlətçilik tariximizdə ən ədalətsiz sayılan “Gülüstən (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələri əsasında Azərbaycan torpaqları iki imperiya arasında bölündü: Şimali Azərbaycan Rusiyaya, Cənubi Azərbaycan isə Qacarlar tərəfindən şahlığa birləşdirildi”.²⁵ Bununla da Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ən mürəkkəb dövrlərdən biri başladı.

1918-ci ilin mayın 28-də xalqımızın tarixində ən əlamətdar olan hadisələrdən biri baş verdi. “Həmin gün Tiflis şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı elan edildi”.²⁶ Bu, təxminən bundan bir əsr əvvəl itirilmiş dövlət müstəqilliyinin bərpası demək idi. AXC-nin yaranması ilə Azərbaycanın müasir tarixində respublika idarə forması başladı. Cəmi 23 ay yaşayan AXC dövlətçilik tariximizdə 3 mərhələdən keçmiş birinci respublika illəri idi.

“1920-ci ilin aprelin 28-də ərazisi Sovet Rusiyasının XI Qırmızı ordusu tərəfindən işğal olunan AXC süqut etdi”.²⁷ Həmin vaxtdan xalqımıza öz tarixində 1991-ci ilə qədər davam edən sovet imperiyasının nəzarətində qalmaq taleyi qismət oldu.

1922-ci ilin dekabrın 10-da üç Cənubi Qafqaz respublikasını özündə birləşdirən “ZSFSR-nin təşkili Zaqafqaziyadakı müstəqil respublikaların hüquqlarının əllərindən alınmasında növbəti mərhələ

²³История Азербайджана: [Elektron resurs] / URL: <https://nk.gov.az/ru/page/34/>.

²⁴Yenə orada.

²⁵Yenə orada.

²⁶Юсифзаде, С. Первая Азербайджанская Республика: история, события, факты англо-азербайджанских отношений / С.Юсифзаде. – Баку: Маариф, 1998. – с.45.

²⁷Yenə orada, – s.188.

oldu”²⁸. Bu, əslində gələcək ittifaq dövlətinin modeli və Azərbaycan SSR-nin formal olan müstəqilliyinin sonu demək idi.

1923-cü ildən 1954-cü ilə qədər olan dövr Azərbaycan SSR-nin tarixində dövlətçilik ənənələrinin saxlanması baxımından ən çətin dövrlərdən biri sayılır. 1930-cu illərin ortalarına qədər zəruri iş keyfiyyəti və bilik-bacarığı olan milli kadrlarının olmaması bəhanəsi ilə respublikaya rus, erməni və yəhudi millətindən olan şəxslərin rəhbər təyin edilməsi olduqca acınacaqlı idi.

“1954-ci ildə Azərbaycan KP MK-nun birinci katibi vəzifəsinə gətirilmiş İmam Mustafayev şəraitdən istifadə edib respublikanın, xalqın vəziyyətini imkan daxilində yaxşılaşdırmağa, onun itib-batmaq təhlükəsində olan milli dəyərlərini qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə cəhdlər göstərdi”.²⁹

Beləliklə, Azərbaycanın ta qədimdən XX əsrin ortalarına qədər zəngin dövlətçilik tarixinə qısaca olsa da nəzər salınması bir daha göstərdi ki, keçilmiş yol nə qədər çətin və mürəkkəb olsa da, xalqımız bütün sınaqlardan şərəflə çıxmış, Azərbaycan adlı müqəddəs varlığı qoruyub saxlamağı bacarmış və indi bizə əmanət etmişdir.

Dissertasiyanın ilk fəslinin **“Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası və möhkəmləndirməsində Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əhəmiyyəti”** adlı ikinci yarım fəslində göstərilir ki, Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə özünün bütün bacarıq və imkanlarını Azərbaycanın keçmiş ittifaq üzrə ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində ön sırada dayanmasına sərf etdi. *“Tarixi inkişafın sonrakı gedişi sübut etdi ki, bugünkü müstəqil Azərbaycanı Heydər Əliyev hələ o zaman qurmağa başlamışdı”*.³⁰ Ulu Öndərin qazandığı uğurlar nəticəsində Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində ən parlaq səhifələr yazılmış oldu.

²⁸Ömərrov, V. Azərbaycan SSR-in ZSFSR və SSRİ-yə qatılması və formal siyasi müstəqilliyin və dövlətçiliyin ləğvi // Səs. – 2012. 23 noyabr. – s. 14.

²⁹Mahmudov, K. XX əsrin 50-60-cı illərində SSRİ-də siyasi sistemi təkmilləşdirmək cəhdləri və Azərbaycan // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2009. №1-2, – s. 183.

³⁰Mahmudov, Y. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi / Y.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s.90.

H.Əliyevin Azərbaycandan getməsindən sonra respublikada həyat sanki bir durğunluq dövrünü xatırladırdı. 1985-ci ildə M.Qorbaçovun ölkəyə rəhbərliyinə başlaması, onun ən yaxın əhatəsinin ermənilərdən ibarət olması Ermənistan SSR rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağa növbəti iddialarına rəvac verdi. Lakin H.Əliyevin Moskvada olması, partiya Siyası Bürosunun əsas simalarından biri kimi mövqeyi bu iddiaların hətta müzakirələrə çıxarılmasına belə imkan vermədi. *“Ona görə də M.Qorbaçov ermənilərin təhriki ilə ilk növbədə Heydər Əliyevin vəzifədən uzaqlaşdırılmasına çalışırdı”*.³¹

1987-ci ilin oktyabr ayında H.Əliyevin “təqaüdə göndərilməsi” ilə xalqımızın həyatında yeni çətin günlər başladı. Birbaşa M.Qorbaçovun himayə etdiyi ermənilər Azərbaycanın tarixi ərazisi olan DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında öz çirkin planlarının həyata keçirilməsi üçün ən iyrenc vasitələrdən istifadə etməyə başladılar.

SSRİ rəhbərliyi Dağlıq Qarabağda və ona yaxın ərazilərdə ermənilərin vəhşilik və cinayətlərinə qarşı xalqımızın etirazlarına 1990-cı ildə Bakıda qanlı 20 yanvar faciəsi törətməklə cavab verdi. *“Həmin gün sovet ordu hissələri Bakıda xalqımıza vəhşicəsinə divan tutdu. Bu, torpaqlarının bütövlüyü uğrunda mübarizəyə qalxmış və azadlıq idealları ilə yaşayan xalqımıza qarşı qəsd idi”*.³²

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə başlanan ciddi dəyişikliklər öz tarixində yeni inkişaf mərhələsinə başlayan xalqımız qarşımızda çox məsuliyyətli vəzifələr qoydu.

“1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə daha bir cinayətin - “Əsrin cinayəti” adlanan Xocalı soyqırımının baş verməsi, yenə də respublika rəhbərliyinin tam biganəliyi, ardınca Qarabağda Şuşa və Laçın kimi ən strateji əhəmiyyətli şəhərlərimizin rus hərbiçilərinin

³¹Hüseynova, İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu / İ.Hüseynova. – Bakı: Təhsil, – 2004. – s.106.

³²1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar Moskvadakı Azərbaycanın Daimi nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncaqda Heydər Əliyevin bəyanatı. 21 yanvar 1990-cı il // Azərbaycan. – 2010, 20 yanvar. – s.2.

köməyi ilə erməni separatçıları tərəfindən işğalı”³³ vəziyyəti ən gərgin həddə gətirib çıxartdı.

1992-ci ilin iyunun 7-də Xalq Cəbhəsinin namizədi “*Ə.Elçibəyin yerlərdə Xalq Cəbhəsi fəallarının təzyiqləri altında prezident seçilməsindən sonra Xalq Cəbhəsi ölkəni bərbad hala salmışdı*”.³⁴ Hakimiyyət strukturlarında baş vermiş özbaşınalılar, idarəçilik təcrübələrinin az olması, xarici siyasətdəki birtərəfli mövqe, balanslaşdırılmış xarici siyasətdən imtina edilməsi, Dağlıq Qarabağ və ona yaxın ərazilərdə rayon və kəndlərimizin işğalı, nəhayət 1993-cü ilin iyunun əvvəllərində Gəncədə vətəndaş müharibəsi və ölkənin parçalanması təhlükəsini Ə.Elçibəy hökumətinin birillik fəaliyyətinin acı nəticələri idi.

Həmin günlərdə xalqın tələbi ilə Heydər Əliyevin Bakıya gəlməsi respublikanın tarixi müqəddəratını həll etdi. Sonralar “*Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi H.Əliyevin xalqımızı düşdüyü böhran vəziyyətindən çıxarmaq, bütüən varlığımızın, müstəqilliyimizin böyük təhlükə, məhv olmaq və parçalanmaq təhlükəsi ilə üzbəüz qaldığı vaxtda, bunları aradan qaldırmağa nail olmasını yüksək dəyərləndirərək onun böyük siyasətə qayıdışını bildirən Milli Məclisin sədri seçildiyi günü - 1993-cü ilin iyunun 15-ni “Qurtuluş günü” kimi qeyd etməyə qərar verdi*”.³⁵

Həmin ilin oktyabrın 3-də H.Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi xalqımızın və dövlətçilik tariximizin ən parlaq və həm də məsuliyyətli dövrlərindən birinin başlaması demək idi.

³³Гасанов, А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики / А.Гасанов. – Баку: Zərdabi LTD MMC, – 2014. – с.497-498.

³⁴Hüseynova, İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu / İ.Hüseynova. – Bakı: Təhsil, – 2004. – s.161-162.

³⁵Аббасзаде, Н.М. Историческое значение деятельности Гейдара Алиева в восстановлении и укреплении государственности Азербайджана // –Ужгород: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні відносини. – 2019. – Випуск 5, – с. 53.

H.Əliyevin dövlətçiliyi möhkəmləndirmək sahəsində fəaliyyəti aparıcı dünya dövlətlərinin Azərbaycana münasibətində mühüm dönüş yaranmasına səbəb oldu.

Dissertasiyanın **“Milli dövlətçiliyin yeni inkişaf mərhələsinin başlanması”** adlı ikinci fəslə 2 yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəslin **“Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində yeni mərhələnin əsas istiqamətləri”** adlanan ilk yarımfəslində göstərilir ki, Azərbaycan dövləti 2003-2017-ci illərdə, cəmiyyət həyatının bütün sahələrində nəhəng uğurlara imza atmış və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların müntəzəm keçirilən sorğularının nəticələrində də təsdiq edildiyi kimi nəinki regionun, həm də postsovet məkanının iki aparıcı və qabaqcıl dövlətlərindən birinə çevrilmişdir.

Bu illərdə milli dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsi üçün əsrlərlə dövlətçilik tarixi olan dünya ölkələrinə örnək olacaq uğurlar qazanılmış və mühüm işlər görülmüşdür.

Dövlətin idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqlarının qorunması, bu sahədə Avropaya daha çox inteqrasiya edilməsi, daxili siyasi sabitliyi və əhalinin bütün təbəqələrini əhatə edən vətəndaş həmrəyliyinin təmin edilməsi, ölkənin hərbi qüdrətinin daha da möhkəmləndirilməsi, xalqın maddi rifahının günbəgün yaxşılaşdırılması, uğurlu xarici siyasət fəaliyyəti bu işlərin ən əsası olaraq milli dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etmələri ilə bir araya gəlmişlər.

Bu qeyd etdiklərimiz 2003-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında milli dövlətçiliyin qorunması və daha da möhkəmləndirilməsi sahəsində görülmüş böyük işlərin nəticələri, habelə sosial-siyasi inkişafın ümumi mənzərəsinin cizgiləridir.

İ.Əliyevin dövlətçilik fəaliyyəti daim yüksələn xətlə davam etmişdir. Dövlət başçımızın daxili siyasət sahəsində qarşıya qoyduğu bütün məqsədlərə nail olaraq iqtisadiyyatın dinamik inkişafına xidmət edən mühüm dövlət proqramlarının, investisiya layihələrinin icrasına nail olması, əhalinin maddi rifahının öz tarixində ən yüksək səviyyəyə çatması xalqın öz seçimində haqlı olmasının sübutuna çevrilmişdir.

Milli dövlətçiliyin yeni inkişaf mərhələsinin əsas istiqamətlərindən biri kimi cəmiyyətdə vətəndaş həmrəyliyinin təmin edilməsi, hər bir

vətəndaşın azad şəkildə öz fikirlərini bildirməsinə tam şərait yaradılması, söz, vicdan, sərbəst toplaşmaq və digər əsas insan hüquqları və azadlıqların təmin olunması istiqamətində çox işlər görülmüşdür.

İ.Əliyevin dövlətimizə başçılıq etdiyi ilk 14 ildə iqtisadi sahədəki uğurlarımız ordu quruculuğunu da genişləndirməyə şərait yaratmışdır. İ.Əliyevin 2018-ci il 26 iyunda Azərbaycan silahlı qüvvələrinin 100 illiyi münasibəti ilə keçirilən təntənəli hərbi paradın nitqində dediyi kimi, “2003-cü ildən bu günə qədər bizim hərbi xərclərimiz 15 dəfə artmışdır”.³⁶ Bu, adi rəqəm olmayıb, ordu quruculuğunun miqyası baxımından dövlətimizin bu sahədə dünyada aparıcı yerlərdən birini tutduğunu sübut edir.

Tədqiqatın əhatə etdiyi illərdə bu sahədə görülmüş işlərin nəticəsində Azərbaycan Milli Ordusu 2020-ci ilin sentyabrın 27-də başlanmış Vətən Müharibəsinin 44 günlük ikinci mərhələsində hərbi tariximizin ən böyük uğuruna nail olaraq torpaqlarımızı 28 illik erməni işğalından azad etdi və ərazi bütövlüyümüz bərpa edildi. Bu tarixi hadisə 2003-2017-ci illərdə Ali Baş komandan İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə ordu quruculuğu sahəsində həyata keçirilmiş tədbirlərin yüksək səmərəli olduğunu daha bir sübutu demək idi.

Ölkəmizdə hüquqi demokratik islahatların sürətləndirilməsi gedişində dövlət tərəfindən görülmüş işlərin yeni mərhələsində dövlət idarəçiliyində şəffaflığın artırılması, milli informasiya mərkəzlərinin yaradılması, informasiya azadlığı və təhlükəsizliyin təmin edilməsi dünya informasiya məkanına inteqrasiyada ilk addımlar olmuşdur.

Vətəndaşların sosial və siyasi fəallığının artması, hüquq və vəzifələrinin düzgün vəhdəti hüquqi demokratik dövlət quruculuğu prosesinin başlıca xüsusiyyətlərindən birinə çevrilmişdir. Dövlət quruculuğunun yeni mərhələsində İ.Əliyevin cəmiyyətdə siyasi sabitliyin təmin edilməsi, insanların layiq olduğu yüksək həyat səviyyəsi şəraitində yaşaması və eyni zamanda təminatlı sosial müdafiənin gücləndirilməsi istiqamətində 2003-cü ildən bəri gördüyü işlər bu

³⁶Əliyev, İlham. İnkişaf – məqsədimizdir: [115 cildə] / İ.Əliyev. – Bakı: Azərneşr, – 87-ci kitab. – 2019. – s.318.

sahənin dövlət quruculuğunun kifayət qədər uğurlu sahələrindən birinə çevrilməsini təmin etməyə xidmət etmişdir.

Bu fəslin **“Hüquqi demokratik islahatların genişlənməsi”** adlı ikinci yarım fəslində göstərilir ki, dövlətçiliyin inkişafının 2003-cü ildən başlayan yeni mərhələsinin məzmun baxımından əvvəlki illərdən əsas fərqli cəhətlərindən biri də hüquqi-demokratik islahatların daha intensiv xarakter alması, onların dövlət quruculuğunun bütün sahələrini əhatə etməsidir. Azərbaycanda 2003-cü ildən bəri elə bir il olmamışdır ki, hüquqi-demokratik islahatlar cəmiyyət həyatının ayrı-ayrı sahələrində ya ayrılıqda, ya da tam halda müxtəlif problemlərinin həllinə yönəlməsin.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemi hüquq orqanları arasında hüquqi-demokratik islahatların əhatə dairəsinin genişliyi, mərhələli şəkildə aparılması, məzmun və nəticələrinin mahiyyəti baxımından beynəlxalq səviyyə və standartlara daha uyğun gəlməsi ilə fərqli vəziyyətdə olmuşdur.

Bu sahədə Ulu Öndər H.Əliyevin rəhbərliyi ilə başlamış islahatlar 2004-cü ildən daha intensiv formada davam etdirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ölkəmizdə baş verən sürətli sosial-iqtisadi inkişafı nəzərə alaraq, Avropanın siyasi, iqtisadi və hüquq məkanına inteqrasiyanı dövlət siyasətinin prioritetləri sırasına qaldıraraq demokratik cəmiyyətlərə xas məhkəmə-hüquq sisteminin fəaliyyətinə, insan hüquqlarının etibarlı müdafiəsinə nail olmaq üçün mühüm təşəbbüslərlə çıxış etmişdir. *“Məhkəmə islahatının bu mərhələsinin gedişində həyata keçirilmiş bütün yeniliklərin əsasında dövlətimizin cəmiyyət həyatının bütün sahələrində yaşanan intibah prosesinin yaratdığı yeni sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi, ölkəmizin Avropanın hüquq məkanının bir üzvünə çevrilməsi, bu baxımdan bütün məhkəmə-hüquq sistemində işlərin yenidən qurulmasının zəruriliyi dayanırdı”*.³⁷

2003-cü ildən bəri Azərbaycanda keçirilən hüquqi demokratik islahatların ardıcıl aparıldığı sahələrdən biri də güc strukturları sistemi, bu sistemdə aparıcı olan prokurorluq, polis və ədliyyə orqanlarındakı

³⁷Hüquqi dövlət quruculuğu. Müstəqil Azərbaycan: [Elektron resurs] / URL: https://republic.preslib.az/az_a6.html

fəaliyyətin dünyanın yeni inkişaf standartlarına və tələblərinə uyğunlaşdırılması olmuşdur. Bu sahədə beynəlxalq təcrübənin nəzərə alınması, öyrənilməsi və həyata keçirilməsi hüquq mühafizə orqanlarının, müxtəlif təşkilatların, hüquq müdafiəçilərinin səmərəli fəaliyyətinin nəticələrinə öz təsirini göstərmişdir.

XXI əsrin ilk 2 onilliyində Konstitusiyaya əlavə və dəyişiklikləri nəzərdə tutan 3 referendumun keçirilməsi vətəndaş cəmiyyəti qurulması və demokratik normaların aliliyinin təmin edilməsi kimi yüksək amallara xidmət edərək insan hüquqları və azadlıqlarının daha yaxşı qorunması, demokratik həyat və fəaliyyət normalarının inkişafının sürətləndirilməsi kimi məqsədlərə nail olunmasını təmin etməyə yönəlmişdir.

2009-cu il Referendumunun nəticələri əsasında Əsas Qanuna 4 qrup üzrə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Referendumda bəyənilmiş Əsas Qanunun 29 maddəsinə əlavə və dəyişiklik nəzərdə tutan 41 düzəlişin əksəriyyəti dəyişikliklərin birinci qrupuna aid olmuşdur və cəmiyyətimizin Avropaya, dünyaya inteqrasiyasının ifadəsi olaraq dövlət quruculuğu və idarəçiliyinin dünya təcrübəsinə və standartlarına uyğunlaşdırılmasına uyğun gələn dövlət siyasətinin nümayişi idi.³⁸

2016-cı il 26 sentyabrda keçirilmiş referendumunun nəticələri əsasında Əsas Qanuna edilmiş əlavələrin və dəyişikliklərin dövlətin idarəçilik sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və cəmiyyət həyatının bütün sahələrində işlərin daha da yaxşılaşmasını sübut etməyə əlavə arqumentlər söyləməyə lüzum yoxdur. Bunu edilən əlavə və dəyişikliklərin məzmunu, həm də əhalinin müxtəlif kateqoriyalarından olan insanların, beynəlxalq analitiklərin, tanınmış siyasətçilərin, hüquqşünas alimlərin münasibəti və söylədiyi çoxsaylı rəylər də sübut edir.³⁹

³⁸2009-cu il martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (referendum) Komissiyasının qərarı. 30 mart 2009-cu il: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/16448>.

³⁹Referendum dövrü mətbuat səhifələrində. (Bibliografiya): [Elektron resurs] / URL: <http://www.preslib.az/referendum/pdf/kiv.pdf>.

Bütün bunlar, o deməkdir ki, *“Azərbaycan Respublikasının yenilənmiş Konstitusiyası hələ uzun illər dövlətimizin sabitlik şəraitində davamlı inkişafını təmin etməyə, müstəqil demokratik inkişaf yolunda yeni hədəflərin müəyyənləşdirilməsinə, müstəqilliyimizi yaşatmağa qadir olacaq və Azərbaycan xalqına xidmət edəcəkdir”*.⁴⁰

Milli dövlətçiliyin inkişafının yeni mərhələsində dövlət quruculuğunun etibarlı və tamamilə yetkin ideoloji, siyasi, iqtisadi və hüquqi əsasları bizə belə deməyə əsas verir ki, dövlətimizin bu günkü inkişaf səviyyəsi ən yaxın gələcəkdə Azərbaycanın dünyanın ən demokratik və yüksək tərəqqi səviyyəsinə çatmış dövlətə çevrilməsini təmin edəcəkdir.

Tədqiqatın **“Azərbaycan dövlətinin inkişaf strategiyası”** adlı üçüncü fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. İlk yarım fəsil **“Azərbaycanın güclü rifah dövlətinə çevrilməsi”** adlanır və burada deyilir ki, tədqiqat dövründə regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu istiqamətdə atılmış ilk addım - 2004-cü ilin fevralın 11-də “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” qəbul edilməsi çox əhəmiyyətli idi.⁴¹

Başqa bir mühüm nəticə 15 il ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafına diqqət və hərtərəfli dəstəyin çox uğurlu göstəricilər qazanılmasına səbəb olması idi. Belə ki, *“2004-cü ildən başlayaraq 2017-ci il də daxil olan müddətdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və bölgələrin davamlı yüksəlişi məqsədilə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair üç dövlət proqramı icra olunmuşdur”*.⁴²

⁴⁰Abbaszadə, N.M. Azərbaycan Respublikasında konstitusiya islahatları və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsində onların rolu // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2019. №1, – s. 153.

⁴¹Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 11 fevral 2004-cü il // Xalq qəzeti. – 2004, 12 fevral. – s.1.

⁴²Həsənov, Ə. Möhtəşəm zəfər salnaməsi: Prezident İlham Əliyev hələ uzun illər xalqı öz arxasınca daha yüksək zirvələrə və böyük qələbələrə doğru aparacaq // Azərbaycan. – 2018. 13 oktyabr. – s.2.

Nəqliyyat şəbəkəsi ilə bağlı bütün infrastrukturun yenilənməsi istiqamətində aparılmış işlər də maddi rifah vəziyyətinin yüksək səviyyəsinin əyani sübutlarından biri olmuşdur. Tədqiqatın aid olduğu illərdə *“443 körpünün inşa edilməsi, Xəzər dənizində ən böyük beynəlxalq dəniz limanının fəaliyyətə başlaması, 7 hava limanının tamamilə yenidən qurularaq beynəlxalq uçuşların tələblərinə cavab verəcək vəziyyətə çatdırılması, H.Əliyev adına Bakı Beynəlxalq Hava limanının dünyanın ən modern və müasir standartlara cavab verən 9 limanından biri olması, Bakıda 4 yeni metro stansiyasının istifadəyə verilməsi”*⁴³ və adlarını çəkmədiyimiz onlarla digər nəqliyyat sistemi obyektləri bu sahədəki vəziyyətin dünyanın ən aparıcı ölkələrindən geri qalmadığının, bəzi məqamlarda isə hətta onlardan daha üstün olmasının əyani sübutlarıdır.

İ.Əliyevin hakimiyyəti dövründə, xüsusi ilə ilk illərində iqtisadi və sosial sahələrdə ciddi inkişafa və yüksək göstəricilərə nail olunmasını nəzərdə tutan dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində əhalinin həyat şəraiti dinamik olaraq yaxşılaşmağa başladı. Əhalinin sosial və maddi rifahının daha da yaxşılaşdırılması üçün görülmüş çoxşaxəli işlərin məntiqi nəticəsi olaraq yoxsulluq səviyyəsi aşağı düşdü.

Beləliklə, 2003-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin həyat səviyyəsinin və maddi rifahının yüksəldilməsi istiqamətində görülmüş ardıcıl və çoxşaxəli fəaliyyətin əsas yekunlarına qiymət versək, deyə bilərik ki, bu illər ölkəmizdə dövlət səviyyəsində aparılan və daim yenilənən sosial yönümlü iqtisadi siyasət sahəsində insanların həyat şəraiti xeyli yaxşılaşmış, əməkhaqqı səviyyəsi yüksəlmiş, kütləvi mədəni-maarif xarakterli obyektlər, yaşayış binaları, körpülər, yol ötürücüləri, dünya standartlarına cavab verən müxtəlif infrastruktur tikilib istifadəyə verilmişdir.

Üçüncü fəslin **“İlham Əliyevin xarici siyasət uğurlarının dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsi üçün əhəmiyyəti”** adlı ikinci yarımfəsildə deyilir ki, İ.Əliyevin xarici siyasət fəaliyyətinin

⁴³Həsənov, Ə. Möhtəşəm zəfər salnaməsi: Prezident İlham Əliyev hələ uzun illər xalqı öz arxasınca daha yüksək zirvələrə və böyük qələbələrə doğru aparacaq // Azərbaycan. – 2018. 13 oktyabr. – s.2.

əsasında ölkənin dövlət müstəqilliyinin ən əsas şərti kimi ərazi bütövlüyünü qorumaq, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı gücləndirərək dünya siyasətinin fəal iştirakçısı olmaq, bütün dövlətlərlə bərabər hüquqlu münasibətləri daha da inkişaf etdirmək və digər vacib sahələrdə çox mühüm nəticələr, uğurlar əldə edilmişdir.

*“Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi gündən bəri, xüsusi ilə də 2003-2017-ci illərdə pragmatik yanaşma tərzini, məsələlərə obyektiv və beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan, eyni zamanda milli maraqlara söykənən, balanslaşdırılmış xarici siyasət fəaliyyəti artıq tarixi fakt və siyasi reallıqdır”.*⁴⁴

Bu illər İ.Əliyevin xarici siyasətindəki ardıcıl, pragmatik və düşünülmüş fəaliyyət nəticəsində beynəlxalq, regional və dövlətlərarası münasibətlərin genişləndirilməsinə, ən yaxın qonşu ölkələrlə münasibətlərdə əlaqələrin və əməkdaşlığın gücləndirilməsinə üstünlük verilmiş, dünya siyasətinin gedişinə təsir etmə mövqeyinə malik aparıcı dövlətlərlə tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulması məqsədi əsas olmuş və nəticədə Azərbaycanın dünya birliyi üzvləri ölkələri arasında mövqeləri daha da güclənmişdir.

Həyatın sürətlə inkişaf etdiyi, beynəlxalq münasibətlərin dəyişdiyi, qloballaşan dünyada yeni məsələlərin, yeni çağırışların ortaya çıxdığı bir zamanda xarici siyasətdə müəyyən düzəlişlər etməyi vacib sayan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onu müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırır. Dünyanın bütün dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə, bərabərhüquqlu münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bunun nəticəsidir ki, *“2017-ci ildə Azərbaycan ilə 70-ə yaxın ölkə arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasının 25 illiyi qeyd olunub. Ötən illər ərzində diplomatik təmsilçiliyimizin coğrafiyası genişlənib. Azərbaycanın 70 səfirliyi və diplomatik ofisi, beynəlxalq təşkilatlar yanında 5 nümayəndəliyi, 9 baş konsulluğu və 14 fəxri konsulluğu fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda 65 ölkənin səfirliyi, 20 beynəlxalq təşkilatın nümayəndəliyi və 12 fəxri konsulluq akkreditasiya olunub. Son olaraq*

⁴⁴Abbaszadə, N.M. Milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində İlham Əliyevin xarici siyasətinin əhəmiyyəti // – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi Xəbərlər, – 2019. №4, – s. 59.

Portuqaliya, Venesuela, Peru və Kosta-Rikanın Azərbaycanla səfirlərləri açılıb. Həmçinin ölkəmizdə 4 baş konsulluq fəaliyyət göstərir”.⁴⁵

Tədqiqat dövrünə aid illərin hər birində Azərbaycan Respublikası xarici siyasət fəaliyyətinin uğurlu nəticələri müqayisə edilməz dərəcədə çox olmuşdur. Lakin bunların biri üzərində ilk olaraq dayanmağı daha vacib hesab edirik.

“2011-ci il oktyabrın 24-də Azərbaycan 2012-2013-cü illər üzrə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə BMT-yə üzv olan 193 dövlətdən 155 dövlətinin dəstəyini qazanaraq inamlı qələbə qazanmışdır”.⁴⁶ Bu, Azərbaycan Respublikasının və onun başçısının dünyada sülhün möhkəmləndirilməsi, təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində gördüyü işlərin yüksək qiymətləndirilməsi demək idi.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarla müxtəlif məsələlər üzrə uğurlu və səmərəli əməkdaşlıq formasından biri də beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədir. Bu sahədə, xüsusi ilə tədqiqat illərində Azərbaycan Respublikası hiss olunacaq dərəcədə təcrübə toplayaraq, ABŞ da daxil olmaqla dünyanın aparıcı dövlətlərinin, NATO və digər beynəlxalq əməkdaşlıq təşkilatlarının ən etibarlı müttəfiqlərdən biri kimi yüksək etimad və imic qazanmağa nail olmuşdur.

Tədqiqatın əhatə etdiyi illərdə xarici siyasət fəaliyyətinin digər istiqamətləri ilə yanaşı Ermənistan-Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə başlanan münaqişə və müharibənin ağır nəticələrini tezliklə aradan qaldırmaq məqsədinin gündəlik diqqət mərkəzində olduğunu bildirməliyik.

İ.Əliyevin məsələ ilə əlaqədar bütün bəyanat və çıxışlarında bildirmişdir ki, *“heç vaxt Azərbaycan indiki vəziyyətlə barışmayacaq və*

⁴⁵Məmmədov, E. Azərbaycan diplomatiyası milli maraqlarımızın və dövlətçiliyimizin keşiyindədir // Xalq qəzeti. – 2018. 10 iyul. – s.7.

⁴⁶Əhmədov, E. Müasir dövrdə Azərbaycanın dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri: 2003-2017-ci illər // – Bakı: Dövlət idarəçiliyi, – 2017. № 4, – s.190.

öz ərazi bütövlüyünü bərpa edəcəkdir”.⁴⁷ 2020-ci ilin 27 sentyabrında başlanan 44 günlük Vətən Müharibəsinin ikinci mərhələsinin nəticələri dövlət başçımızın sözü ilə fəaliyyətinin vəhdətini bir daha sübut etdi.

Beləliklə, apardığımız tədqiqat bir daha göstərdi ki, bu illərdəki xarici siyasət fəaliyyətimiz bütün istiqamətlərdə fəal şəkildə davam etmiş, nəticələri isə dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın gedişində əldə olunmuş əsas qənaətlər sistemləşdirilmiş və ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1.Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya islahatları və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsində onların rolu / – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2019. №1, – s.150-154.

2.Историческое значение деятельности Гейдара Алиева в восстановлении и укреплении государственности Азербайджана // – Ужгород: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні відносини. – 2019. Випуск 5, – s. 50-57.

3.Milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində İlham Əliyevin xarici siyasətinin əhəmiyyəti / – Bakı: Sumqayıt Dövlət Universiteti, – 2019. №4, – s.57-65.

4.Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində milli mədəni dəyərlərin qorunması və inkişafının rolu / – Bakı: Geostrategiya, – 2021. №1 (61), – s.24-29.

5.Azərbaycanın güclü rifah dövlətinə çevrilməsi / – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2021. №2, – s.181-186.

6.Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixindən. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXI Respublika Elmi Konfransının materialları. – Bakı, 2017. – s.5-6.

7.Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycanın dövlətçilik tarixində yeni mərhələdir // – Bakı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: təşəkkülü,

⁴⁷Əliyev, İlham. İnkişaf – məqsədimizdir: [115 cilddə]/ İ.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – 83-cü kitab. – 2019. – s.323.

fəaliyyəti, tarixi əhəmiyyəti. Respublika Elmi konfransının materialları. – Sumqayıt, 2018, – s.18-20.

8. Müstəqilliyimizin qorunmasında Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun əhəmiyyəti // Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin memarıdır. Respublika Elmi konfransının materialları. – Sumqayıt, 2018. – s.283-285.

9. Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixinin yeni inkişaf mərhələsinin uğurları// Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika Elmi Konfransının materialları. – Bakı, 2018. – s.16-18.

10. Azərbaycan milli dövlətçiliyinin inkişafında yeni mərhələnin məzmunu haqqında // Doktorantların və dissertantların XXIII Respublika Elmi Konfransının materialları. – Bakı: 2019. – s.3-4.

11. Dövlətçiliyin inkişafının yeni mərhələsində hüquqi demokratik islahatların həyata keçirilməsi // ERASMUS Uluslararası Akademik Araşdırmalar Sempozyumu. – Ankara: – 2020, – s.303-320.

12. Milli ordu Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qarantıdır / – Bakı: Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal, – 2021. №1 (31), – s.12-21.

13. İlham Əliyevin Dağlıq Qarabağ probleminin siyasi yolla həlli istiqamətində fəaliyyəti // Azərbaycan Respublikası 1991-2021: dövlət müstəqilliyinin bərpası, iqtisadi və sosial-mədəni inkişafı mövzusunda Respublika Elmi Konfransının (14-15 oktyabr 2021) materialları. – Sumqayıt, 2021 (№5), – s.11-14.

14. Ermənistan - Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyulması Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xarici siyasətinin uğurlu nəticəsidir // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIV Respublika Elmi Konfransının materialları. Azərbaycan Texniki Universiteti. 23-24 noyabr 2021-ci il, – Bakı, 2021, – s. 156-157.

15. Azərbaycan dövlətçiliyində Heydər Əliyev irsi // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. Bakı Slavyan Universiteti “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri”. XIII Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. 04-05 may 2022-ci il, – Bakı, 2022, – s.19-21.

Dissertasiyanın müdafiəsi 17 iyun 2022-ci il tarixində saat 14⁰⁰-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.20 sayılı Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az.1143, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küç.23

Dissertasiya ilə BDU-nun Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 17 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 13.05.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 38 638 işarə

Tiraj: 100